

Милија Станишић

БОРБА КПЈ ЗА ВОЂСТВО У ЦРНОГОРСКОМ НАЦИОНАЛНОМ ПОКРЕТУ

Борба КПЈ за освајање руководеће позиције у црногорском националном покрету је интегрални дио њене идејно-теоријске и практично-политичке активности у припреми и извођењу социјалистичке револуције. Путеви и начин те борбе су били веома сложени и особени.

I

Почетком XX вијека Црна Гора се затекла на великој историјској прекретници, у вријеме кад је у њој тек настајало грађанско друштво. Завршавао се вишевијековни период њеног самосталног историјског пута и самосталне државности. Самостална Црна Гора била је историјски превазиђена. Црногорски народ је са радошћу дочекао стварање нове југословенске државе, јер је цјелокупна његова националноослободилачка борба у прошлости била усмјерена ка ослобођењу и уједињењу свих Срба и ка стварању шире државне заједнице Јужних Словена. Таква идејна и политичка опредјељења Црногораца била су заснована на њиховим реалним историјским интересима: да очувају свој опстанак пред агресивним намјерама великих империјалистичких сила; да обезбиједу свој бржи економски и културни развитак; да систем апсолутистичке владавине замијене демократским политичким покретом.

Највећи дио становништва Црне Горе био је вољан да за остварење тих циљева жртвује своју самосталну државност. Међутим, стварност је ускоро показала да су те наде у нову државу изневјерене.

У Краљевини СХС Црној Гори нијесу призната права која су проистицала из њене историјске посебности и државноправне индивидуалности. Владајући кругови нове државе нијесу имали намјеру да развију привредне потенцијале Црне Горе и она је, заједно са Македонијом, постала најзапуштенији дио земље. Нова власт је испољила велику небригу за отклањање тешких посљедица насталих из исцрпљујућих ратова 1912—1915. године, и из зле аустроугарске окупације у Црној Гори (1915—1918. .г). Недаће њеног иначе сиромашног становништва постајале су све несносније. Ослањајући се на заједништво са хрватском и словеначком буржоазијом у управљању државом, хегемонистичка српска буржоазија је од првог дана видно испољила тежњу да политиком националног унитаризма изврши асимилацију Црногораца што би спрјечило њихов национални развој. Свим средствима је гушена црногорска индивидуалност и отпор великокрпском хегемонизму. Отпочело се са планском културном асимилацијом у цјелокупном школству, у науци и у осталим областима друштвеног живота. Тако је — у оквирима стварних противрјечности југословенског друштва — из неравноправног положаја Црне Горе у новој држави, из њене економске запостављености и политичке и националне обесправљености црногорског народа, настало црногорско национално питање (ЦНП).

У првим годинама по стварању нове државе у Црној Гори су се у односу на ЦНП искристалисала три политички изразито различита гледишта. Унитаристичке великокрпске снаге — сврстане у пет од укупно шест грађанских политичких странака у Црној Гори — нијесу признавале црногорску националну посебност. Остајући чврсто на бјелашким позицијама, оне су стајале на гледишту да је црногорско национално питање ријешено 1918. године „за сва времена“, односно да оно у Југославији не постоји. На другој страни, из зеленашког покрета — који је био нехомоген и на чијем су челу биле политички конзервативне снаге, које су покрет везивале за тадашњу политику италијанске владе — израсла је и формирала се Црногорска федералистичка странка (ЦФС)¹, која је у својим редовима окупљала све „зеленаше“ изузев оне који су прешли на страну режима. Не уочавајући и не уважавајући постојање црногорске нације — сматрајући да су Црногорци интегрални дио српске нације — ЦФС је рјешавање црногорског питања засновала на историјским правима и државноправним традицијама црногорске индивидуалности — захтијевајући да се ревизијом устава Црној Гори обезбиједи статус федералне јединице у федеративној држави. Од 1919. године на црногорску друштвену сцену ступа револуционарна радничка авангарда, револуционарни субјект пред којим је стајао историјски задатак да разријеша класне и националне противрјечности.

¹ Све податке које у овом раду наводим за ЦФС узео сам из књиге дра Дима Вујовића *Црногорски федералисти 1919—1929* (Црногорска академија наука и умјетности, 1981).

Приликом свог формирања КПЈ је стајала на гледишту да су Срби, Хрвати и Словенци један народ (три племена једног народа), а на том су становишту биле тада и наука и грађанска идеологија. КПЈ је на почетку заступала идеју југословенског националног јединства (да се три племена „слију у једну нацију“). Ставши на позиције „чисте“ класне борбе, била је за очување јединствене централизоване државе, па је на свом Првом конгресу заузела програмски став да то треба да буде „једна национална држава са највишом самоуправом области, округа и општина“.² Међутим, општи развој југословенске политичко-теоријске мисли, изучавање праксе у новоствореној држави, и идејни и политички погледи и ставови Коминтерне о националном питању — убрзо су довели до измјена и дубље трансформације у националној политици КПЈ. Већ на својој Трећој земаљској конференцији (јануар 1924) КПЈ је прихватила становиште о постојању српске, хрватске и словеначке нације; определијелила се за пуно самоопредјељење нација; у револуционарни програм борбе укључила и борбу угњетених народа за национално ослобођење, а самим тим је дужност авангарде била да стане на чело националних покрета; изјаснила се за републиканско-федеративни облик државног уређења (у Југославији, на Балкану и у Подунављу). Конференција није третирала црногорско питање као национално, већ је сматрано да оно има државноправни карактер (аутономија).³ Разумије се, овако крупне измјене у националној политици КПЈ одразиле су се и на комунистички покрет у Црној Гори.

Генерација оснивача комунистичког покрета у Црној Гори отпочела је своју револуционарну дјелатност са увјерењем да је социјалистичка револуција једини пут да се њихова ужа домовина ослободи вјековне привредне и културне заосталости, и да што прије закорачи у цивилизовани свијет. Они су у практичној политици још изразитије исказивали национални унитаризам, и стајали на платформи централистичке државе, неголи комунисти у другим крајевима земље. На то су их усмјеравале историјске околности из којих су поникли.⁴ Будући да су изникли из најрадикалнијег дијела либералног грађанског покрета у Црној Гори, одлучно су стајали на позицијама Подгоричке скупштине. Заједно са радницима Цетиња, Подгорице и Никшића, комунисти су са оружјем у руци учествовали у кршењу „божићне побуне“ (јануар 1919) сматрајући да је цио зеленашки покрет сепаратистички (но, комунисти су се од почетка дистанцирали од терористичких поступака бјелашке власти). Међутим, изучавајући новонасталу друштвену стварност у Црној Гори, и критички преиспитујући своју дотадашњу политику — у условима општег идејног и политичког

² Историјски архив КПЈ, том II, Београд 1949, стр. 14.

³ Историјски архив КПЈ, том II, стр. 70—71.

⁴ О овоме сам опширније писао у свом раду *Идејна исходишта и основни смјерови политичке борбе КПЈ за рјешавање црногорског националног питања* (Милија Станишић, Токови револуције у Црној Гори, Никшић, 1980).

дозријевања КПЈ и измјена у њеној националној политици — црногорски комунисти су почели увиђати штетност својих првобитних ставова о националном питању. Резултати тог њиховог идејног и политичког дозријевања видни су из резолуције Покрајинске конференције КПЈ за Црну Гору (одржане, највјероватније, крајем 1925. године). У њој је дата критичка оцјена бјелашких позиција КПЈ у питању уједињења, и заузет је став да Партија „треба увијек да иступа за самоопредјељење Црногораца укључујући и отцјепљење“.⁵ У дискусији на III конгресу КПЈ (мај 1926) секретар ПК за Црну Гору Никола Ковачевић је изјавио: „Наше раније држање у националном питању је одбачено“.⁶ У резолуцији овог конгреса Црна Гора се убраја у „неорпске нације“ Тиме се КПЈ дефинитивно опредјелила за постојање црногорског националног питања, које је, као и сва остала у Југославији, требало рјешавати револуционарним путем на лењинском принципу права народа на самоопредјељење све до отцјепљења. Заузимањем оваквог става од стране КПЈ створени су услови да комунисти Црне Горе поведу борбу за освајање руководеће позиције у њеном националном покрету.

II

Средином двадесетих година национално незадовољне масе биле су сврстане у ЦФС. Вођство странке је тада имало неоспорну руководећу позицију у националном покрету. На другој страни стајала је КПЈ, која је једина од свих политичких странака уочила и уважила објективну историјску чињеницу постојања црногорске нације. Она од тада иступа са самосталним националним програмом за рјешавање црногорског питања, који је непрекидно дорађивала.

Остварење националног програма КПЈ у Црној Гори није могло бити уколико она не освоји вођство у националном покрету. То је било могућно постићи једино јачањем властитог политичког утицаја на масе, путем којег би преузела вођство из руку ЦФС — са циљем да се изгради национални покрет на револуционарно-демократским основама, који би окупио све снаге у Црној Гори које су незадовољне њеним положајем у Југославији. У тој сложеној политичкој борби обје стране су на почетку имале одређене предности, али исто тако и недостатке и слабости.

Главна предност ЦФС у односу на КПЈ била је у томе што је она стала на чело покрета национално незадовољних маса још у вријеме кад су црногорски комунисти стајали на позицијама националног унитаризма и државног централизма. Иступајући као

⁵ Извори за историју радничког покрета и револуције у Црној Гори (1918—1945), књига I, Титоград 1971, док. 211. — У даљем тексту: Извори.

⁶ Исто, док. 211, стр. 485.

једина црногорска политичка странка, Федералисти су на парламентарним изборима 1923. и 1925. године добили 25% бирачког тијела и постали респективна политичка снага. Предност ЦФС огледала се и у томе што је дејеловала као легална политичка странка, са ширим могућностима пропагирања свог програма и политике. Као њена предност може се рачунати и чињеница да су водећи кадрови и главни активисти странке били у народу познати и угледни људи, а то је за политичку свијест црногорског сељаштва било веома значајно.

Недостаци и слабости ЦФС у руковођењу националним покретом првенствено су извирали из њене класне суштине, која је и опредјељивала њену политику. То је била ситнобуржоаска грађанска странка која је у својим редовима окупујала сељаштво (претежно из Старе Црне Горе) и само танки слој интелигенције и градског становништва. Политички активисти су били претежно из редова црногорских официра и службеника. А вођство странке су углавном чинили црногорски министри и виши официри.⁷ Политичке слабости ЦФС настајале су и отуда што њени припадници нијесу били идејно-политички хомогени, нити чврсто организовани. У странци је било федералиста, сепаратиста и монархиста — мада те спрује нијесу биле организационо уобличене. И вођство странке је било идејно и политички хетерогено, а у њему је главна личност био Секула Дрљевић — политичар сепаратистичке оријентације, претјерано амбициозан и превртљив. Тежња вођства и активиста странке да обезбиједи своје класне интересе, и њихов политички конзервативизам, вукли су ЦФС у програмску недоследност, у политику споразумаштва са режимом и у потцењивању друштвене улоге радничке класе. Вођство странке није било спремно да води одлучну националноослободилачку политику. Слабост странке је била и у томе што у југословенским размјерама није имала сигурног савезника. Интензитет њеног утицаја на масе био је незадовољавајући јер се њена политичка активност одвијала углавном само у вријеме избора.

Главна предност КПЈ у борби за овајање црногорских маса био је њен програм социјалне револуције, који је изражавао животне интересе радних маса. Заузимањем исправног става о ЦНП она је почела да изражава и интересе национално незадовољних маса, које су се у периоду 1920—1925. г. биле удаљиле од ње. Политичка предност КПЈ над ЦФС није била само у прогресивности њеног програма, већ исто тако и у чврстости њене организације, која је омогућавала да се њена политичка активност одвија непрекидно и да се замисли вођства досљедно остварују. Исто тако, руководећи кадрови КПЈ били су много политички активнији, борбенији и динамичнији од кадрова ЦФС. Поврх свега тога, црногорски комунисти су имали сигурног савезника у

⁷ Од седам федералистичких кандидата на парламентарним изборима 1923. г. петорица су били министри, а двојица генерали.

револуционарном радничком покрету Југославије, а могли су се ослонити и на међународни комунистички покрет.

Главне тешкоће за КПЈ у проналажењу путева, облика и средстава борбе за рјешавање ЦНП произлазила је из велике осеке револуционарног радничког покрета у Југославији почетком двадесетих година. Послије блиставе побједе у Црној Гори на парламентарним изборима новембра 1920. године, КПЈ се послје „Обзнане“ (децембар 1920) нашла ван закона и почела се у нереду повлачити, нагло се осипајући.⁸ То се догађало и у читавој земљи. Логично, у тако тешким кризним условима наступале су пометње у идејној сфери и било је веома сложено пронаћи и одабрати исправан стратегијски и тактички курс борбе. Све се то у пуном смислу односило и на Црну Гору, тим прије што је тада остала без главних личности њеног комунистичког покрета.⁹ Њена партијска организација била је млада и идејно-политички недозрела, а емотивна везаност прве генерације комуниста за њихово учешће у борби за уједињење била је још увијек присутна.¹⁰ Стога није чудно што покрајинско партијско вођство није у тим условима цјеловито сагледавало ЦНП и није испољило сигурност у одабирању пута да стане на чело националног покрета. То је видно из већ поменутих резолуције Покрајинског савјетовања. У њој се сусрећемо са несигурним оцјенама и недореченостима, као што је нпр. ова: „Ако би се (подвукао М. С.) међу федералистима успела да створи једна национално-револуционарна партија, која би отворено иступала са републиканским програмом и са оријентацијом на радничко-сељачки блок, то би била акција од које би се могли очекивати добри резултати у погледу перспективе будуће друштвене револуције“.¹¹ Послије овако неодређене процјене и нејасноће у избору пута и средстава борбе, у 5. тачки резолуције о наредним задацима стоји да се „треба постарати“ да се у Федералистичкој и Земљорадничкој странци „формирана лијево крило“ Овакви погледи на путеве рјешавања ЦНП били су увелико условљени тадашњим погледима вођства КПЈ да је рјешење националног питања саставни дио буржоаско-демократске револуције. На другој страни, нејасноће у ставовима покрајинског руководства биле су и посљедица неразвијености теоријске мисли о ЦНП.

Велике тешкоће за КПЈ у борби за рјешавање ЦНП настајале су и због дубоког расцјепа у црногорском друштву, који је настао

⁸ Почетком 1926. г. КПЈ у Црној Гори је имала свега 103 члана (*Извори*, док. 221, стр. 485).

⁹ Јован Томашевић је умро априла 1924. Из Црне Горе су отишли: Јован Малишић, Марко Машановић, Петко Милетић, Брацан Брацановић, др Вукашин Марковић, Гојко Самарцић, Никола Ковачевић, Лабуд Кусовац, Милош Јовановић.

¹⁰ Тако нпр. у већ поменутој резолуцији Покрајинске конференције за ЦФС се употребљава термин „сепаратистичка партија“ (*Извори*, стр. 445).

¹¹ *Извори*, стр. 446.

због бјелашко-зеленашког сукоба и њихове закрвљености. Комунистима је било јасно да успјешне борбе за рјешавање социјалног и националног питања Црне Горе не може бити уколико се не окупе у један блок све њене опозиционе снаге. У тој намери и са тим циљем, они су, почев од средине двадесетих година, објашњавали присташама ЦФС да нема и не може бити националне слободе црногорског народа без демократије у Југославији, а прогресивном дијелу унионистичких снага је указивано да нема демократске Југославије без равноправности свих њених народа, односно без рјешења ЦНП. Но, снага и политички утицај КПЈ на масе били су тада још увијек преслаби да би се премостио овај дубоки јаз, и да би се око црногорског питања окупиле све опозиционе грађанске снаге.

Опозиционе грађанске снаге су јасно учавале неугодан положај КПЈ у Црној Гори последице „Обзнане“. Стога су, често, одбијале позиве КПЈ на сарадњу, покушавајући да је „за сва времена“ потисну на маргине политичког живота. Међутим, покрајинско руководство КПЈ упорно је инсистирало на остварењу сарадње. При томе није каскало „на репу“ грађанских опозиционих снага, већ је успјело да Партија у Црној Гори заузме и одржи самосталну политичку позицију. И у вријеме највећег успјеха ЦФС (1923—1927. г.) комунисти су отворено указивали масама на политички конзерватизам, споразумаштво и недоследност вођства ЦФС, указујући да се „федералистичке вође одричу борбе за самоопредељење народа у Црној Гори“ и истичући да су комунисти „за улазак Црне Горе у федерацију балканских радничко-сељачких република, у којима ће народ из Црне Горе добити своје пуно право самоопредељења“.¹² Они су у пракси политичке борбе исказивали тежњу да се ставе на чело црногорског народа у борби не само за социјално већ и за национално ослобођење, а на то су их посебно обавезивали ставови IV конгреса КПЈ (новембар 1928).

Крупан је успјех генерације оснивача комунистичког покрета у Црној Гори што су релативно брзо опознани и уважили постојање црногорске нације, и што је савладана почетна одбојност према ЦНП. Велика је њихова заслуга што су у вријеме осеке и дубоке кризе револуционарног радничког покрета задржали самосталну политичку позицију, и што се нијесу сврстали (нијесу каскали) на зачељу грађанског националног покрета док је овај био у снажном успону. Међутим, црногорски комунисти, као и остали у земљи, нијесу тада имали цјеловито разрађену концепцију о националном питању, нити су имали јасне ставове о начину освајања вођства у националном покрету. Логично је, у условима и приликама које су напријед оцртане долазило је и до занемаривања борбе за рјешење ЦНП.¹³ Није било тако једноставно

¹² Извори, док. 252, стр. 556—557.

¹³ Тако се нпр. у уводнику 1. броја „Радног народа“ — легалног органа ПК — од 1. јула 1927. о националном питању не говори.

пронаћи практично-политичке путеве и рјешења да се марксистичко-лењинистичке поставке о националном питању оживотворе. Тешкоће су нарочито настале у вријеме монархистичке диктатуре.

Пошто политика националног унитаризма није више могла да се спроводи и одржи парламентарним путем, заведена је државним ударом 6. јануара 1929. монархистичка диктатура, која се у првом реду ослањала на војне кругове, на горње слојеве буржоазије и на полицијски апарат.¹⁴ Укинут је устав, распуштена је Народна скупштина и забрањене су ове политичке странке. Увођењем диктатуре наступила је општа офанзива режима на револуционарни раднички покрет. Истовремено, новопроглашена политика „интегралног југословенства“ још више је подстакла политику националног утјетавања.

Заплашене државним ударом, грађанске снаге су заузеле став ишчекивања и пасивног отпора. Једино је малобројна илегална КПЈ ступила у борбу против диктатуре, позивајући чланство и радне масе на оружани устанак. У тој неравноправној борби — кад још нијесу постојали објективни услови за оружани устанак — „масовним хапшењима режиму је успело да разбије партијска и скојевска руководства и организације“.¹⁵

И у Црној Гори грађанске странке су „одмах приклониле главу новом стању са изговором да такво држање захтијевају национални интереси државе“.¹⁶ Сасвим се пасивизирала и ЦФС — која је „капитулирала пред великоорпском војнофашистичком диктатуром“¹⁷ — а њен лидер Секула Дрљевић је интерниран. У свијести вођства странке још су била свјежа сјећања на окупни терор режима против зеленашког покрета, и то их је у новонасталој ситуацији још више плашило. Оно је одмах заузело лојалан став према диктатури.

Једино је КПЈ у Црној Гори отворено иступила против диктатуре, оштро осуђујући државни удар и нови режим, позивајући путем летака народ на устанак. Но, отпор диктатури је био умањен хапшењем средином 1929. године једног броја комуниста, а међу њима секретара ПК КПЈ (Ниша Милановић) и секретара ПК СКОЈ-а (Радован Вукановић). Партијске организације нијесу биле разбијене, али су се пасивизирале.¹⁸

Ставови комуниста о ЦНП били су у вријеме диктатуре исто-вјетни онима из претходног периода. Они су и даље национални

¹⁴ Др Тодор Стојков, *Опозиција у време шестојануарске диктатуре 1929—1935*, Београд 1969.

¹⁵ *Историја СКЈ*, Београд 1985, стр. 113.

¹⁶ Из извјештаја Покрајинског секретаријата КПЈ за Црну Гору ЦК-у од 10. 4. 1931. (Архив ЦК СКЈ, ф. КИ, 1931/15).

¹⁷ Из прогласа ЦК КПЈ од јануара 1933 (Ђоко Пејовић, *Четири прилога из историје КПЈ у Црној Гори*, ИЗ, год. XII, књ. XV, св. 1).

¹⁸ У већ цитираном извјештају Покрајинског секретаријата се наводи „да Партија није активно манифестовала своје становиште против војно-фашистичке диктатуре, нити се пак у датом моменту умјела оријентисати“.

покрет поистовјеђивали са ЦФС. Да би остварили директиву ЦК КПЈ о оружаном устанку — и упутство да се у том подухвату треба ослонити на покрет национално угњетених маса — покушали су да од најборбенијег дијела федералиста стварају под вођством КПЈ илегалне национално-револуционарне групе — које су, према ондашњој директиви, имале задатак: да разобличавају издајничку улогу вођства ЦФС; да припремају и подижу народ на оружану борбу; да спријече покушаје италијанског фашизма да национални покрет стави под свој утицај. И у Црној Гори и у читавој земљи пракса је одмах показала да је био нереалан овакав начин и пут револуционисања националних покрета и овакав покушај освајања водеће позиције у њима.¹⁹ Оријентација Покрајинског комитета на стварање неколико мањих национално-револуционарних оружаних група био је у оним условима само један секташки покушај да се створи револуционарни национални покрет, и да му се буде на челу. Критички анализирајући ово питање у читавој земљи, ЦК КПЈ је упозоравао чланство да „систем индивидуалног терора разрушава борбеност широких слојева потлачених народа“.²⁰ Очигледно, револуционарне фразе и завјерничке акције нијесу могле замијенити политички рад у масама. Поред тога, КПЈ је губила позиције у масама јер је самоопредјељење тада сводила на обавезу отцјепљења („самостална Црна Гора“), а то се косило са расположењем црногорског народа.

III

Истовремено са политичким и националним бесправљем, које је монархистичка диктатура увећала, Црну Гору су захватиле и посљедице свјетске економске кризе (1929—1933). Црна Гора је иначе била не само привредно неразвијена већ и аграрно заостала, са изразито ситним сељачким посједом. Око 45% пољопривредних газдинстава располагало је са мање од 2 хектара земљишта. Производња пшенице по глави становника била је у њој нижа од југословенског просјека за 6,5 пута, а кукуруза за 6,2 пута. Око 45% газдинстава је било задужено (три пута више од југословенског просјека), а многа домаћинства су залагала своју некретнину новчаним заводима. Није изграђен ни километар железничке пруге. Нејака индустрија и неразвијене терцијалне дјелатности нијесу могле да апсорбују вишак радне снаге са села,

¹⁹ КПЈ је у Црној Гори имала свега 185 чланова (у земљи укупно 1.150). Из извјештаја инструктора ЦК КПЈ од 10. септембра 1932. види се да су национално-револуционарне групе у Црној Гори бројале свега 30 људи (Извјештај Обрада из Београда ЦК-у, Архив ЦК СКЈ, ф. КИ, 1932/94).

²⁰ Одлука ЦК КПЈ о раду међу угњетеним народима и помоћи национално-револуционарном покрету од 13. децембра 1932. (Архив ЦК СКЈ, ф. КИ, 1932/146).

који је иначе растао и због високе стопе демографског раста.²¹ Биједа становништва Црне Горе је још више увећана усљед настале економске кризе: привредни живот је замро; услови живота радништва, занатлија и нижих службеника због настале скупоће били су веома тешки; пољопривредни производи су откупљивани од стране трговаца по ниским цијенама; јавних радова није било; многа сеоска домаћинства су гладовала. Економска и социјална биједа су расле из дана у дан, уз политичко и национално бесправље.²²

У таквим условима све више је расло незадовољство и огорчење црногорског народа. Оно се најприје манифестовало у масовним студентским демонстрацијама у Београду против режима диктатуре крајем 1931. и почетком 1932. године, у којима су студенти из Црне Горе чинили језгро ове прве јавне политичке акције против монархистичке диктатуре. Незадовољство са несносним стањем Црногорци су видно исказали и у демонстрацијама у Никшићу и Цетињу у прољеће 1932. године, а тада су и поједини грађански политичари почели да иступају против диктатуре.²³ Све је то подстицало и јачало размах револуционарног покрета у Црној Гори.

Криза државног и друштвеног уређења Југославије, и велико незадовољство становништва Црне Горе својим економским стањем и политичким бесправљем, били су основа за обнову и размах њеног комунистичког покрета. У том преломном моменту на друштвену сцену је ступила нова (млада) генерација комуниста из редова интелектуалаца, радника и сељака („Нове нужде рађу нове силе!“). Они нијесу упознали тежобу и горчину ранијег пораза КПЈ коју су носиле у себи старије генерације, и били су борбенији, динамичнији и срчанији. Ова генерација се није задовољавала дотадашњим строго илегалним и секташким облицима рада КПЈ, већ је била одлучна да води политичку битку против ненародних режима на широком фронту, вјерујући у револуционарне потенцијале црногорског народа. Била је спремна да се смјело суочи са свим противрјечностима и недаћама црногорског друштва, откривајући реалне перспективе и путеве социјалног и националног ослобођења.

²¹ Спасоје Меденица, *Привредни развитак Црне Горе 1918—1941*, Титоград 1959.

Др Обрен Благојевић, *Црногорско сељаштво између два свјетска рата*, Историјски записи, 1981/3—4.

²² О несносном економском стању Црне Горе извјештавао је и бан Зетске бановине министра унутрашњих послова 28. маја 1932. (Архив СФРЈ, МС, Ф-66).

²³ Јефто Павић, један од главних првака Земљорадничке странке у Црној Гори, јавно је иступио у Никшићу почетком 1932. године против режима диктатуре, позивајући народ „на отпор и побуну“. Септембра 1932. осуђен је на 18 мјесеци затвора. То је био први процес пред Судом за заштиту државе једном припаднику грађанске опозиције (Др Тодор Стојков, Исто, стр. 181).

У борби за рјешавање ЦНП млада генерација комунистичких активиста могла је да се ослони на цјелокупно политичко искуство ранијих генерација, као и на дозријевање погледа и ставова вођства КПЈ о националном питању у Југославији. Она није била емотивно везана за учешћа комуниста на страни „Уједињитеља“ 1918. године, што јој је омогућавало да у борбу за рјешавање ЦНП ступи без оптерећења прошлости. За њу је, свакако, била инспиративна порука црногорским комунистима из писма ЦК КПЈ из 1931. године, која је гласила: „Национални проблем у Црној Гори јесте и биће једна од најјачих полуга у револуционарној борби и требаће му посветити особиту пажњу.“²⁴

У склопу општег подухвата за обнову КПЈ, црногорски комунисти су од 1932. године прионули на посао да прошире и учврсте партијску организацију, смјерајући да постану значајна политичка снага у Црној Гори. У томе су и успјели, па је у периоду 1932—34. године чланство КПЈ удвостручено.²⁵ Утицај комуниста на црногорској друштвеној сцени видно је растао, и у „Пролетеру“, органу ЦК КПЈ, реално је предвиђано да је „партијска организација у Црној Гори на путу да постане уистину масовна партија и руководилац у борби за социјално и национално ослобођење радног народа Црне Горе.“²⁶

Године 1934. за секретара Покрајинског комитета КПЈ изабран је Никола Лекић, талентовани политички руководилац у чијој су личности били складно сједињени солидно марксистичко образовање и организаторске способности револуционара. Од тог времена покрајинско руководство испољава више самосталности и стваралаштва у разради генералне линије КПЈ, окрећући се све више економским, социјалним и националним проблемима Црне Горе као основи за изграђивање политике комунистичког покрета. А секретар Лекић се лично ангажује у теоријско-политичкој разради ЦНП, и у тумачењу партијском чланству путева и начина његовог рјешавања.

Тадашње погледе и ставове Покрајинског комитета о националном питању изнио је његов делегат Рибаревић (Ристо Лекић) на Четвртој земаљској конференцији КПЈ (децембра 1934). Он је у дискусији о раду Партије у национално угњетеним масама наглашавао „огромну улогу“ националног питања за револуционарни раднички покрет у Црној Гори, и с тим у вези је предлагао да се размотри питање формирања КП Црне Горе²⁷ (предлог није прихваћен).

Сплитски пленум ЦК КПЈ (9—10. јун 1935) инаугурисао је антифашистичку политику Фронта народне слободе и заузео став

²⁴ Архив ЦК СКЈ, ф. Ки, 1931/18.

²⁵ Крајем 1932. г. у Црној Гори је било 185 чланова КПЈ (Архив ЦК СКЈ, ф. Ки, 1933/3).

²⁶ *Пролетер*, фебруар—март 1935, стр. 10.

²⁷ Архив ЦК СКЈ, ф. Ки, 1934/276—1, Записник IV Земаљске конференције КПЈ.

да национално питање треба рјешавати у границама Југославије (промјена става КПЈ према југословенској државној заједници). То је омогућило да се јасније уобличи и политика КПЈ о ЦНП. Одмах по завршетку Пленума, Покрајинском комитету је стављено у задатак да се сачини „један пројекат о организацији и раду по линији национал-револуционарног покрета у Црној Гори“.²⁸ Анализирајући положај и прилике Црне Горе у југословенској држави, уопштавајући дотадашње искуство из борбе за рјешавање ЦНП, ослањајући се на идејно-теоријске и политичке ставове КПЈ о нацији и о рјешавању националног питања — водеће личности Покрајинског комитета су у другој половини 1935. године израдиле програмски документ *О националноослободилачком покрету у Црној Гори* (Платформа за дискусију руководства).²⁹ То је први документ програмског карактера у којем се посебно и цјеловито говори о ЦНП и о задацима комуниста у његовом рјешавању. Идејно-политичка основа овог документа било је писмо ЦК КПЈ Покрајинском комитету од 22. маја 1935. године, у којем су у 15 тачака изложени погледи и ставови „о националном револуционарном покрету“,³⁰ за који се каже да треба да буде „савезник радничке класе за револуцију“ и да „то није комунистички покрет“.

Овим програмским документом ПК отпочело се савладавати схватање да се национални покрет поистовјећује са ЦФС, јер се на национално питање почело гледати као на скуп свих економских, политичких и културних животних питања Црне Горе. Полазећи са тих идејно-теоријских основа, Покрајински комитет је назначио почетак новог курса о националној политици: изградити револуционарно-демократски покрет, на челу са КПЈ, који ће окупити све снаге у Црној Гори које су незадовољне њеним положајем у Југославији, као и економским и социјалним стањем њеног становништва. Оваквим опредјељењем стало се на становиште да борбу за национално ослобођење треба укључити у програм припрема револуције, као саставни дио стратегијског циља, и тим путем извојевати Црној Гори равноправност у Југославији на основу права на самоопредјељење. У односу на формирање национално-револуционарног покрета истицано је да се „не треба ослањати на традицију зеленаца, јер су ови били монархисти“ Овакви погледи и ставови представљали су прелом у политици КПЈ за рјешавање ЦНП и били су политички новум на друштвеној сцени Црне Горе. Они ће омогућити КПЈ да се још шире укоријени у црногорском народу. Наступио је период опајања класне и националне борбе радних маса под руководством радничке авангарде. Своје ставове о ЦНП Покрајински комитет је изнио (под

²⁸ Архив ЦК СКЈ, ф. КИ, МФ 236/844 (934), Писмо ЦК бр. 7 од 4. 7. 1935.

²⁹ АИИТ, 8932/IV₂ — 2/35/.

³⁰ Архив ЦК СКЈ, ф. КИ, 1935/278.

псеудонимом С.) у „Зети“ бр. 31 од 8. августа 1935. године, приликом тадашње јавне дебате о „Црногорском питању“ коју су покренули у штампи прваци опозиционих грађанских странака.

Остварење новог курса КПЈ у рјешавању ЦНП било је олакшано народнофронтовском политиком, која је омогућавала да се око њеног програма развије широки народни покрет. У таквим условима, Партија је у изградњи револуционарно-демократског покрета у Црној Гори све више испољавала политичку ширину и еластичност у политичкој тактици, подржавајући све демократске и националне захтјеве опозиционих грађанских странака. Она је упорно настојала да изгради савезништво са грађанским опозиционим снагама и „одоздо“ и „одозго“ Резултати које су комунисти постигли на великом опозиционим зборовима у Никшићу, Вирпазару и Бару у љето 1935. године, којима су дали народнофронтовски карактер, били су потврда исправности заузетог политичког курса. Они су указивали да се снажан национални покрет у Црној Гори не може изградити уколико се у њега не слију не само федералистичке масе него и оне опозиционе унионистичке. Стога је ПК КПЈ заузео став „да се под барјак националног ослобођења не уврштавају само зеленаши него и бјелаши“.³¹ Полазећи од тог става, на иницијативу Покрајинског комитета одржан је октобра 1935. у Подгорици састанак са представницима Земљорадничке, Федералистичке и Демократске странке, са циљем стварања јединственог опозиционог фронта у Црној Гори (Фронта народне слободе). Међутим, овај покушај је пропао, јер је на састанку преовладао стари бјелашко-зеленашки сукоб.³² КПЈ у акционом погледу није још могла савладати бјелашко-зеленашки раздор опозиционих грађанских снага.

Најефикасније средство у рукама КПЈ за савладавање бјелашко-зеленашког јаза био је црногорски револуционарни омладински покрет, који је стасао под њеним руководством. На задацима омасовљења омладинског покрета успјешно је радило Привремено руководство СКОЈ-а, именовано средином јануара 1935. године, на челу са талентованим политичким руководиоцем Блажом Јовановићем. Њихов је рад био подстакнут писмом Политбироа ЦК КПЈ ПК-у од 9. децембра 1935, у којем се каже: „У Црној Гори се поставља задаћа стварања омладинског покрета којег ће црногорска омладина збиља сматрати за свој покрет, који мора према томе водити рачуна о свему што је специфично црногорској омладини, што је њезина национална особина“.³³ У вријеме општег пораста револуционарно-демократског покрета у Црној Гори бујао је и омладински покрет — под називом Црно-

³¹ Др Димо Вујовић, *Један извјештај ПК КПЈ из 1935. године*, Историјски записи, књ. XV, св. 1, 1959.

³² Радоје Пајовић, *Активност Народног фронта у Црној Гори 1935—1936*, Историјски записи, 1959/3—4, стр. 136.

³³ Архив ЦК СКЈ, ф. К, МФ, бр. 46/259, Интерно писмо за Црну Гору.

горска народна омладина — захватајући све слојеве омладине. Чланови СКОЈ-а и остали припадници омладинског покрета били су из породица које су раније припадале бјелашком и зеленашком покрету. Пошто је била прихватила програм и политику КПЈ, напредна омладина је својим понашањем и дјеловањем изграђивала мост за савлађивање — колико год је то било више могуће — бјелашко-зеленашког расцјепа.

У многобројним политичким акцијама које је КПЈ у Црној Гори покретала и водила 1935—1936. године (политичке демонстрације и зборови, раднички и ђачки штрајкови, општински и парламентарни избори и др.) — најборбенији дио федералистичких и опозиционих унионистичких снага приступао је програмским циљевима комуниста³⁴, а приближавали су им се и поједини водећи политичари опозиционих грађанских странака.

КПЈ је своју позицију и политику у рјешавању ЦНП јавно исказала у припремама и извођењу белведерске демонстрације (26. јуна 1936), коју је Покрајински комитет организовао као одговор на насиље и терор владајућег режима против масовног хапшења и бруталног обрачуна са црногорским комунистима у великој мартовској полицијској провали. У припреми и извођењу овог протестног збора национална компонента је била снажно присутна, што се види и по томе што је један од главних захтјева у резолуцији Збора био: „Тражимо равноправност Црне Горе и бирање Црногорске народне скупштине у Цетињу, која ће решавати о судбини црногорског народа“.³⁵

Позиву КПЈ за организовање овог протестног збора одазвали су се водећи људи ЦФС из цетињског и барског среза, и довели су на збор знатан број својих присталица. Видјевши да се збор организује са циљем да се протестује против терора над Црногорцима и за слободу и равноправност Црне Горе, имајући у виду да је КПЈ потоњих година знатно измакла испред њих у консолидацији својих редова, знајући да је велики број комуниста похапшен у полицијској провали и да је због тога њихова политичка снага знатно ослабљена — федералистичко вођство није хтјело да њихова странка буде одсутна у овом подухвату и тиме тучена на политичком терену на којем се годинама сматрала неприкосновеном. Тим прије што је и даље испољавала тежњу и хтјење да буде руководећа снага националног покрета. Али, показало се да су комунисти били не само иницијатори и главни организатори протестног збора већ и моторна снага за мобилисање маса у његовом учествовању. КПЈ је том приликом показала да је најодлучнија политичка снага која се бори за националну слободу и равноправност Црне Горе у Југославији, и да корача сигурним

³⁴ Тако се у извјештају ПК-а ЦК-у КПЈ од новембра 1935. г. наводи да „многи федералисти данас кажу да смо им ми ближи него њихово мртво вођство“ (Др. Димо Вујовић, Исто).

³⁵ Државни архив СФРЈ, фонд Милана Стојадиновића, материјал о Белведерском догађају.

путем да избије на чело националног покрета. Она је била једина политичка снага која је могла да рачуна да ће у предстојећем времену моћи да око свог програма изгради широки народни покрет, чија би снага била респективна у борби за рјешавање социјалног и националног питања Црне Горе. Насупрот њој, ЦФС није могла да рачуна са таквом перспективом, јер је њен утицај на масе од 1927. године постепено слабио, а у њој су јачале сепаратистичке тенденције. Поред тога, за овоју политику није могла да придобије ни присталице странака бјелашке оријентације, нити оне који су се окупљали око комунистичког покрета.

IV

Захваљујући знатном порасту и успону своје моћи у периоду 1932—1935. г.³⁶, КПЈ је брзо залијечила ране задобијене у мартовској полицијској провали из 1936. године. То је констатовала Шеста покрајинска конференција КПЈ (јун 1937), која је посебно имала крупан значај за конкретизацију ставова о ЦНП и за правце и динамику даљег ангажовања комуниста на јачању црногорског националног покрета. У њеном раду су коришћени и теоријско-политички ставови које су о ЦНП изградили истакнути црногорски комунисти на робији у Сремској Митровици. На основу ставова и закључака Конференције, крајем 1937. године Иницијативни одбор Радничко-сељачке партије обнародовао је „Платформу за сарадњу свих Црногораца за демократизацију и равноправност Црне Горе у Југославији“.³⁷ У овом програмском документу, поред захтјева за рјешавање социјалних проблема, посебна је пажња посвећена црногорском националном питању. Оспособљење Црне Горе за самосталан економски живот сматрало се основом њене националне равноправности. У Платформи се поставља и захтјев: „За доношење новог Устава који ће загарантовати равноправност свим народима и национално-историјским индивидуалитетима у Југославији“, а за Црну Гору се у преуређеној држави тражи „да има бити равноправна политичка јединица са осталим политичким јединицама, у оквиру данашње Југославије“ У овом програмском документу први пут се од стране КПЈ захтијевају за црногорски народ и права из области културе, која му припадају на основу националне посебности.

Имајући у виду постојање бјелашко-зеленашког раздора и сукоба, и да на рјешавању виталних питања Црне Горе треба окупити све прогресивне снаге црногорског друштва, у Платформи

³⁶ Покрајинска организација КПЈ је крајем 1935. г. имала 610 чланова, од којих су 430 били сељаци. Постојало је 5 окружних и 13 мјесних комитета КПЈ.

³⁷ АИИТ, 7266/IV 5—1/38/ — О теоријској разради ЦНП на робији и о садржају и карактеру Платформе видјети: Милија Станишић, Исто, стр. 75—79.

се као услов за сарадњу са опозиционим грађанским снагама није захтијевало слагање у свим питањима, већ се прихватала и сарадња само по поједином питању или групи захтјева. Са овако еластичним политичким ставом сагласио се и ЦК КПЈ.³⁸

Још од свог настанка, КПЈ је непрекидно указивала да је бјелашко-зеленашки сукоб наносио Црној Гори у новој држави големе штете. Снаге које су припадале комунистичком покрету то су јасно увиђале. Тога је постепено био свјестан и онај дио маса из грађанског опозиционог покрета који се кроз политичку борбу све више приближавао КПЈ.³⁹ Но, главна снага за савладавање бјелашко-зеленашког јаза био је револуционарни омладински покрет.

У оквиру народнофронтовске политике, КПЈ је у периоду 1935. и 1936. године посвећивала много више пажње организацији СКОЈ-а у Црној Гори и ударила је темеље Црногорској народној омладини, у чијем је називу истакнута национална компонента. Овом покрету омладине, који је предводио СКОЈ, постављен је задатак да у своје редове окупи и обједини сву напредну омладину Црне Горе, тијесно повезујући своју активност са борбом револуционарно-демократског покрета.⁴⁰ Развијајући активност у том правцу, СКОЈ је у Црној Гори убрзо израстао у масовну револуционарну организацију: крајем 1939. године бројао је око 3.000 чланова а почетком 1941. године око 5.000, поставши снажно упориште КПЈ. Комунисти су воцјели да у напредни омладински покрет окупе скоро сву интелектуалну и радничку омладину и најборбенији дио сеоске омладине, тијесно их повезујући. Тиме је омладински покрет постао веома значајан чинилац политичког живота Црне Горе. Његови припадници су идејно и политички били опредијељени за програм и политику КПЈ — а посебно за њене ставове о рјешавању црногорског националног питања. Чланови СКОЈ-а и остали припадници омладинског покрета били су из породица које су раније припадале или бјелашком или зеленашком покрету. Политички дјелујући у својим срединама и у својим породицама, напредна омладина је изграђивала, колико год је то било више могућно, мост за савладавање бјелашко-зеленашког расцјепа.

Велика слабост ЦФС била је управо у томе што није имала упориште међу омладином. На другој страни, код њених присталица из старијих генерација запажао се већ политички замор а појединци (из различитих разлога) и напуштали њене редове. Све је то слабило политички утицај странке на масе, што је нашло израза и на парламентарним изборима 1938. године, на којима је

³⁸ Ј. Б. Тито, *Сабрана дјела*, Трећи том, стр. 137.

³⁹ У извјештају ПК ЦК-у КПЈ од новембра 1935. наводи се да „многи федералисти данас кажу да смо им ми ближи него њихово мртво вођство“ (Димо Вујовић, Исто).

⁴⁰ Црногорска народна омладина се у том духу обратила своме народу Манифестом од 1. децембра 1936. (АИИТ, III 2—5, 1936).

ЦФС добила свега око 10% гласача. Послије окупације Албаније од стране фашистичке Италије, априла 1939. године, сепаратистичка струја у странци је бивала све активнија и агресивнија, иступајући са паролом стварања „независне Црне Горе“ Вођство странке је све више упирало очи у италијански империјализам, гледајући у њему савезника. Уочавајући петоклонашки карактер те активности, Црногорска омладина се средином 1939. г. обратила црногорском народу прогласом у којем се између осталог каже: „Црна Гора може бити слободна само у слободној, демократској уређеној и независној Југославији. . . Слобода се не стиче помоћу непријатељских бајонета, таква слобода значи ропство. Борити се за очување независности Југославије . . . то је пут којим иде и којим мора да иде црногорски народ борећи се за своја права“.⁴¹ Оштру осуду сепаратистичког курса исказала је и Осма покрајинска конференција КПЈ (августа 1940), указујући комунистима да политичку борбу усмјере и против „талијанског вођства Црногорске федералистичке странке“.⁴² Прозревши намјере вођства ЦФС, у резолуцији Пете земаљске конференције КПЈ (октобра 1940), у дијелу који се односи на задатке црногорских комуниста, каже се: „Борба за равноправност и самоопредељење црногорског народа али у исто време и одлучна борба против вођства федералиста, који помоћу талијанских империјалиста припремају нови јарам црногорском народу“.⁴³

Мобилишући масе против фашистичке агресије, и водећи борбу против сепаратистичке (и остале) издаје, КПЈ је јачала свој углед и ауторитет у народу, и ширила је фронт истински демократских и родољубивих снага. Насупрот њој, вођство ЦФС је све више испољавало знаке оронолости, и смјерало је ка националној издаји.

У периоду 1937—1941. године комунисти су у Црној Гори, поред напријед побројаних крупних резултата, постигли још читав низ политичких успјеха: потпуно су преузели руковођење Обласним одбором УРСС-а за Црну Гору и Боку, као и синдикалним мјесним вијећима; настављајући своју богату традицију рада на селу, успјели су да у циљу самоорганизовања сиромашних сељачких маса формирају и разгранају дјелатност организација „Сељачко братство“ и „Сељачка самопомоћ“ (која је бројала 10.000 домаћинстава, са око 50.000 људи); КПЈ је у то вријеме у демократско-револуционарни покрет црногорског народа све успјешније оврставала и жене, окупљајући их око свог програма и борбе за социјалну и политичку равноправност жена.

У снажном успону на друштвеној сцени, КПЈ је уочи априлског рата израсла у најјачу политичку снагу у Црној Гори. Она је стајала на челу револуционарно-демократског покрета, који је

⁴¹ АИИТ, III 2—11/1939./.

⁴² Архив ЦК СКЈ, Црна Гора I/8, VIII Покрајинска конференција.

⁴³ Резолуција V земаљске конференције КПЈ, „Пролетер“, бр. 1, 1941.

око свог програма социјалне и националне борбе окупирао широке масе — све оне који су се залагали за демократску Југославију, за економски, друштвени и културни прогрес Црне Горе, за равноправан положај црногорског народа у југословенској заједници.

V

У априлском рату фашистички агресори су за свега десетак дана скршили државну и војну моћ Краљевине Југославије. За њене народе настало је олујно историјско вријеме, судбоносно историјско раскршће.

Вођство ЦФС је улазак италијанских окупационих трупа у Црну Гору дочекало паролама (у својим гласилима): „Живјела слободна Црна Гора“⁴⁴ и „Црногорски народе, срећна ти слободна Црна Гора!“⁴⁵ Вођство странке је отворено стало на квислиншке позиције, и све четири гарнитуре које су се смјењивале у њеном вођству у периоду 1941—1945. г. отворено су служиле окупатору, везујући своју судбину за његову.⁴⁶ Политика националне издаје неизбјежно је довела до растројства странке.

КПЈ, са Титом на челу, била је једина реална политичка снага у земљи која је могла организовати народ и покренути га у борбу против окупатора. Она се од првог дана припрема за устанак изјаснила за обнову Југославије на новим друштвено-политичким основама, као негацију старог државног и друштвеног система. Полазећи са такве политичке платформе, црногорски комунисти су на челу тринаестојулског устанка — тог јединственог феномена другог свјетског рата на тлу Европе — вјерно изражавали револуционарно-класне и националне интересе овога народа и предано се борили за њихово остварење.

Настављајући своју предратну политику у националном питању, комунисти Црне Горе су кренули у устанак увјерени да ће црногорски народ, удружен у борби против окупатора са осталим југословенским народима, са оружјем у руци извојевати право на слободу и равноправност у новој Југославији. На покрајинском партијском савјетовању 8. августа 1941. закључили су да се не смије дозволити онакво уједињење какво је било 1918. године и да треба извести „уједињење са Србима и Хрватима на основу потпуне равноправности. уједињење које не би имало господарајућег члана“.⁴⁷ На општем курсу националне политике КПЈ

⁴⁴ Глас Црногорца, бр. 1, 19. април 1941.

⁴⁵ Зета, бр. 15, 24. април 1941.

⁴⁶ Прва гарнитура: Секула Дрљевић, Јово Поповић, Душан Вучинић; друга гарнитура: Новица Радовић, Крсто Поповић, Петар Пламенац; трећа гарнитура: Михаило Ивановић, Крсто Поповић, Бошко Кривокапић; четврта гарнитура: Секула Дрљевић, Савић Марковић Штедимлија, Бошко Аграм (Др Радоје Пајовић, *Контрареволуција у Црној Гори 1941—1945*, Цетиње 1977).

⁴⁷ Зборник НОР, т. III, књ. 4, док. 2, стр. 24.

у НОР-у, у Црној Гори су врховно војно-политичко вођство и масовне антифашистичке организације створени на националној основи. Такође се крајем октобра 1941. у партизанским јединицама Црне Горе — као и у цијелој земљи — за амблем на капи партизана уводи национална тробојка испод петокраке звијезде, а јединице од батаљона навише имају црногорску заставу на чијој се средини налази црвена петокрака звијезда.⁴⁸ Ови ови ставови и рјешења су били, у ствари, критика и негација националних односа у Краљевини Југославији, израз принципа самоопредјељења народа и путоказ за рјешавање ЦНП у народној револуцији.

Преузевши судбину нације у своје руке, КПЈ је политичком акцијом и организаторским подухватима настојала да на платформи НОП-а активно укључи у борбу најшире масе црногорског народа. Она је покренула иницијативу и дала је подстицај за окупљање свих патриотских снага у борбу против окупатора. Да би се свим прогресивним снагама друштва омогућило учешће у НОБ-и, Покрајински комитет КПЈ је указивао: „Данас је политички неправилно дијелити људе на бјелаше и зеленаше већ се треба свим силама залагати за то да те подјеле уопште нестане“⁴⁹

Као непосредни руководилац НОП-а у Црној Гори, и као његов конституенс и главна кохезиона снага, КПЈ је имала веома повољне могућности да широке народне масе упозна са циљевима своје националне политике. У новим историјским условима, и у новом распореду политичких снага, њој је било лакше да савладава раније разлике које су постојале међу политичким снагама у Црној Гори о рјешавању црногорског националног питања. Велики број политичара и кадрова предратних грађанских странака активно се определијели за НОП у првој години устанка и приближавао се погледима и позицијама КПЈ у националном питању. Међутим, њеној националној политици — праву на самоопредјељење народа — одлучно су се супротстављали не само црногорски сепаратисти већ и организатори четничког покрета, са својом великосрпском национално-програмском концепцијом која је бранила хегемонистичке позиције српске буржоазије и монархије. Предвођен комунистима, црногорски народ је с оружјем у руци поразио националистичку идеологију и сепаратиста и унитариста, који су се већ крајем 1941. године удружили у јединствени фронт контрареволуције под окупаторским барјаком.

Као вођа нације, КПЈ је успјешно ширила у масама своју идеологију и националну политику. Посебно је настојала да шири и хомогенизује црногорску националну свијест. То јој је било олакшано чињеницом да је црногорски народ успјешном борбом против окупатора већ у 1941. години афирмисао своје ослободилачке и револуционарне потенцијале, а Црна Гора се тада иска-

⁴⁸ Зборник НОР, т. III, књ. 1, док. 27, стр. 70—71.

⁴⁹ Зборник НОР, т. III, књ. 1, док. 104, стр. 254—255.

зала као значајан револуционарни субјект на југословенском простору. Црногорски индивидуалитет се у таквим условима испољавао веома снажно.

Постигавши у другој половини 1943. године крупне побједе, преломног значаја, над окупатором и снагама контрареволуције — црногорски народ је преко 538 изабраних делегата на Првом засједању ЗАВНО Црне Горе и Боке (15. и 16. новембра 1943) изразио једнодушност да се Црној Гори у новој Југославији обезбиједе пуна равноправност и демократске слободе. Засједање је прогласило „да ће народ Црне Горе и Боке уживати пуну националну слободу у демократској федерацији“ и да се „не смије дозволити да се понови 1918. година“.⁵⁰ Одлукама Другог засједања АВНОЈ-а (29. и 30. новембра 1943) Црна Гора је постала федерална јединица у новооснованој југословенској федерацији. Тиме је црногорски народ, под вођством комуниста, извојевао право на самоопредјелјење и у јединственој југословенској федерацији стекао и осигурао националну слободу и равноправност.

VI

Црногорско национално питање је извирало из реалних противрјечности југословенског друштва. Национални моменат се у друштвеном и политичком животу Црне Горе манифестовао као неизбјежна животна стварност. Политички сукоби и борбе за вођство у националном покрету извирали су из сржи борбе за рјешавање ЦНП, коју је КПЈ водила у склопу свог стратегијског курса за рјешавање националног питања у Југославији. Спознаја КПЈ о постојању црногорске нације — као логике историјског развоја и објективне историјске чињенице — омогућила јој је да има активнију улогу у друштвено-политичком животу Црне Горе. Међутим, неразвијеност теоријско-политичке мисли југословенског радничког покрета о нацији отежавала је да се црногорско национално питање цјеловито сагледа, да се откривају и изаберу исправни путеви за његово рјешавање. Стога је у ондашњим сложеним политичким условима било нејасноћа у конципирању националне политике КПЈ, а било је и лутања на путу прокламованог стратегијског курса. Поред тога, неразвијеност теоријске мисли о црногорској нацији отежавала је и пропагандну дјелатност комуниста. Сложеност и тешкоће у политичком дјеловању комуниста настајали су и због разлика у националном осјећању становништва у појединим крајевима Црне Горе.

Погледи црногорских комуниста на национално питање свога народа су постепено сазријевали, у склопу сазријевања концепта КПЈ о нацији и националном питању. Користећи се идејно-теориј-

⁵⁰ ЗАВНО Црне Горе и Боке, збирка докумената, Титоград 1963, одабрао и припремио др Зоран Лакић.

ским достигнућима југословенских комуниста у области националног програма и политике, као и политичким ставовима вођства КПЈ, они су путем критичког промишљања друштвене праксе сагледали конкретне путеве рјешавања ЦНП. Прелом у њиховој националној политици је настао кад се на национално питање почело гледати као на окуп свих економских, политичких и културних питања Црне Горе, и кад је одбачено схватање које је национални покрет поистовјеђивало са ЦФС. Са таквим погледима и опредјељењима, у вријеме успона снаге КПЈ, борба за национално ослобођење све више је укључивана у програм припрема и извођења социјалистичке револуције, као дио стратегијског циља. Наступио је период стапања класне и националне борбе под руководством радничке авангарде. То је омогућило да КПЈ законрачи исправним путем у избијању на чело национално незадовољних маса.

Национални програм и политика КПЈ били су и по садржају и по начину остварења битно друкчији и од зеленашких и од бјелашких концепција — управо, били су њихова негација (негација грађанске политике у националном питању). Отварајући социјалистичку алтернативу и перспективу развоја Црне Горе — умјесто њеног таворења и неправда у буржоаском друштву — КПЈ је изграђивала једну нову свијест о црногорском идентитету, утемељену на сазнању да ће ослобођењем рада нестати сви облици поробљавања, па и национално.

Црногорски комунисти су своју националну политику заснивали на радничко-класним интересима и позицијама. Дајући примат класној борби, а одгојени у духу пролетерског интернационализма, они су борбу свог народа за националну равноправност најуже повезивали са борбом осталих народа у Југославији, и са прогресивним снагама у свијету. Били су ватрени поборници братства и солидарности југословенских народа. Нијесу западали у националну ускогрудост, разоткривали су и осуђивали шовинизам, а посебно су будно настојали да се у Црној Гори борба против великосрпског хегемонизма не води са антисрпских позиција. Класни приступ у рјешавању националног питања обезбјеђивао је партијску организацију Црне Горе да се у њеним редовима не угнијезди национализам.